

3. ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

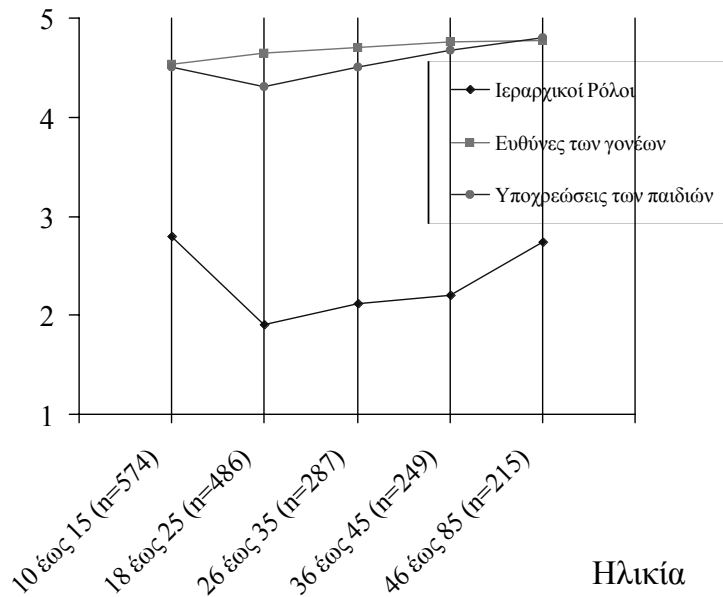
3.1. Οικογενειακές αξίες

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, κύριος σκοπός των ερευνών μας είναι οι επιδράσεις των κοινωνικών και οικογενειακών μεταβολών, ιδιαίτερα της δομής της οικογένειας, σε ψυχολογικές μεταβλητές.

Σε μια σειρά ερευνών του Τομέα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών μελετήθηκε η μεταβολή οικογενειακών αξιών στην Ελλάδα⁷. Στις μελέτες μας, επιλέξαμε οικογενειακές αξίες οι οποίες είναι συναφείς με την παραδοσιακή ελληνική αγροτική εκτεταμένη οικογένεια. Ο βαθμός συμφωνίας/διαφωνίας (από το 1 μέχρι το 5) προς τις παραδοσιακές αυτές αξίες αποτελεί κριτήριο μεταβολής των αξιών αυτών στη σύγχρονη Ελλάδα. Η στατιστική μέθοδος τοποθέτησε τις αξίες του ερωτηματολογίου σε τρεις ενότητες ή κατηγορίες.

Ένα πρώτο αλλά εντυπωσιακό εύρημα είναι ότι σε όλες τις μελέτες με το ερωτηματολόγιο οικογενειακών αξιών, όπου οι συμμετέχοντες προέρχονται από διαφορετικά μέρη της Ελλάδας και από διαφορετικούς πληθυσμούς (παι-

⁷ Βλέπε Γεώργας 1997, 1999α, 1999β, 1999γ, 2000· Γεώργας, Γκαρή, Χριστακοπούλου, Μυλωνάς, και Παπαλόη, 1998· Γιώτσα, 1999· Georgas, 1989, 1991, 1993, 1999α· Georgas, Berry, Shaw, Christakopoulou, & Mylonas, 1996· Μπαφίτη, 2000· Παναγιωτοπούλου, 1999· Παπαδήμου, 1999, 2002).

Σχήμα 2. Οικογενειακές αξίες και ηλικίες των συμμετεχόντων

διά, έφηβοι, φοιτητές, δάσκαλοι, μητέρες και πατέρες, μετανάστες κ.ά.), μόνο σε μία μεταβλητή των οικογενειακών αξιών φαίνεται να προκύπτει σαφής απόρριψη των παραδοσιακών οικογενειακών αξιών (βλέπε Σχήμα 2). Πρόκειται για τις αξίες που περιλαμβάνονται στην ενότητα **Ιεραρχικοί ρόλοι του πατέρα και της μητέρας** με αξίες που κινούνται σαφώς στα πλαίσια της παραδοσιακής αγροτικής εκτεταμένης οικογένειας, όπως ότι **Ο πατέρας ...πρέπει να είναι ο αρχηγός της οικογένειας, ...να κουμαντάρει τα χρήματα του σπιτιού, ...να είναι ο χρηματοδότης, ...να δίνει προίκα στην κόρη του, Η μητέρα πρέπει να ζει για τα παιδιά της, ...να δέχεται τις αποφάσεις του πατέρα, ...να συμφωνεί με τη γνώμη του πατέρα, ...να ψηφίζει όπως ο πατέρας, Η θέση της μητέρας είναι στο σπίτι**. Βρέθηκε ειδικότερα ότι οι έφηβοι και οι φοιτητές -ιδιαίτερα οι γυναίκες συγκριτικά με τους άνδρες- απορρίπτουν σε μεγαλύτερο βαθμό τις συνδεδεμένες με τον πατριαρχικό ρόλο και τη δύναμη του πατέρα αξίες. Οι μητέρες, παρόλο που δεν τις απορρίπτουν, δεν συμφωνούν τόσο με τις αξίες αυτές όσο οι πατέρες. Επίσης, οι κάτοικοι της Αθήνας διαφωνούν περισσότερο με τις αξίες αυτές, σε σύγκριση με κατοίκους μικρών πόλεων στην επαρχία.

Θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς ότι, με την αλλαγή του τρόπου διαβίωσης στην ελληνική κοινωνία - από αγροτική απασχόληση σε μορφές απασχόλησης στην Αθήνα, π.χ. σε γραφεία, στην προσφορά υπηρεσιών, σε βιομηχανίες, όπως περιγράφεται στο οικολογικό-κοινωνικό μοντέλο - μεταβάλλεται η δομή της οικογένειας και η λειτουργία της, διότι η δομή της εκτεταμένης πολυμελούς οικογένειας είναι λειτουργική σε αγροτικό περιβάλλον, ενώ δεν είναι

λειτουργική στο αστικό περιβάλλον, στο οποίο το κάθε μέλος της οικογένειας εργάζεται αλλού και οι κατοικίες - διαμερίσματα - είναι μικροί χώροι. Επομένως, συμπαρασύρονται και οι συνδεδεμένες με την εκτεταμένη οικογένεια αξίες με συνέπεια να απορρίπτονται αυτές από τη νέα γενεά. Αποτελέσματα της αλλαγής των αξιών αυτών είναι, π.χ. η διατύπωση παραπόνων από πολλούς γονείς για την ανυπακοή των εφήβων, την έλλειψη σεβασμού, κτλ. Η ερμηνεία αυτή, η οποία είναι σύμφωνη με το μοντέλο του Parsons, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι μεταβάλλεται η δομή της εκτεταμένης οικογένειας, με αποτέλεσμα να απορρίπτονται οι συναφείς με τη δομή αυτή αξίες και, επίσης, να υιοθετείται στις αστικές περιοχές η δομή της πυρηνικής οικογένειας με ατομιστικές αξίες.

Αναλύοντας, ωστόσο, τα συμπεράσματα σε σχέση και με άλλες οικογενειακές αξίες, προκύπτει ότι ένα τέτοιο συμπέρασμα θα ήταν ανακριβές.

Η δεύτερη ενότητα αξιών είναι: **θετικές οικογενειακές σχέσεις και φιλότιμο, με αξίες όπως, οι γονείς δεν πρέπει να μαλώνουν μπροστά στα παιδιά τους, ...πρέπει να μαθαίνουν στα παιδιά να φέρονται σωστά, πρέπει να είμαστε φιλότιμοι, τα προβλήματα της οικογένειας λύνονται μέσα στην οικογένεια, η μητέρα πρέπει να είναι σύμβουλος, η μόρφωση και επαγγελματική κατάρτιση είναι καλύτερη προίκα για τη γυναίκα.**

Η τρίτη ενότητα οικογενειακών αξιών ονομάστηκε, **υποχρεώσεις παιδιών προς οικογένεια και συγγενείς** με αξίες όπως: **τα παιδιά έχουν την υποχρέωση να φροντίσουν τους γονείς όταν γεράσουν, ...να δουλεύουν για να βοηθούν την οικογένεια, ..να βοηθούν στις δουλειές του σπιτιού, ...να σέβονται τους παππούδες, ...να διατηρούν καλές σχέσεις με συγγενείς.** Αντίθετα με την ενότητα Ιεραρχικοί ρόλοι του πατέρα και της μητέρας, οι αξίες που αναφέρονται σε Θετικές οικογενειακές σχέσεις και στο φιλότιμο όπως και σε Υποχρεώσεις παιδιών προς οικογένεια και συγγενείς, δεν απορρίφθηκαν από εφήβους και φοιτητές, αλλά αντίθετα, οι νέοι συμφώνησαν με τις αξίες αυτές.

Το ενδιαφέρον εύρημα είναι ότι, στους **Ιεραρχικούς ρόλους του πατέρα και της μητέρας** καμία ηλικιακή ομάδα δεν συμφώνησε με τον πατριαρχικό ρόλο του πατέρα, ενώ οι αξίες που αφορούν στις **Ευθύνες των γονέων προς τα παιδιά**, καθώς και στις **Υποχρεώσεις παιδιών προς την οικογένεια και τους συγγενείς**, φάνηκαν σαφώς να υιοθετούνται από εφήβους και φοιτητές. Το Σχήμα 2 απεικονίζει τους μέσους όρους από πρόσφατη έρευνα με δείγμα 1300 ατόμων, ηλικίας από 18 μέχρι 85 ετών από όλη την Ελλάδα και επίσης από άλλη αδημοσίευτη έρευνα με παιδιά ηλικίας 10 μέχρι 15 ετών.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα, ότι οι έφηβοι και οι φοιτητές δεν απορρίπτουν συλλήβδην όλες τις παραδοσιακές αξίες της εκτεταμένης οικογένειας, αλλά μόνον αυτές που έχουν σχέση με την αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων του πατέρα και της μητέρας, με τον απόλυτο έλεγχο των οικονομικών του σπιτιού από τον άνδρα/πατέρα, τον αυταρχικό ρόλο του πατέρα και την

υποδεέστερη θέση της μητέρας. Απορρίπτονται, δηλαδή, οι οικογενειακές αξίες οι οποίες σχετίζονται με την **κοινωνική δύναμη** στην οικογένεια, δηλαδή, με την νόμιμη εξουσία του πατέρα-άνδρα σε αγροτικές κοινωνίες να ελέγχει απόλυτα τη μητέρα-γυναίκα. Επομένως, τα ευρήματα των ερευνών μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι σύγχρονοι έφηβοι και νέοι συμφωνούν, τόσο στην Αθήνα όσο και στην επαρχία, με παραδοσιακές αξίες της εκτεταμένης αγροτικής οικογένειας σχετικές με αλληλοβοήθεια, με σεβασμό, με υποχρεώσεις προς γονείς και συγγενείς, κ.ά. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί ένδειξη συναισθηματικής συνοχής ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας καθώς και ότι η ελληνική οικογένεια εξελίσσεται σε ένα θεσμό που ίσως καλύπτει όλο και περισσότερο συναισθηματικές και πρακτικές ανάγκες των μελών της, στα πλαίσια της ελληνικής κοινωνίας που από το '60 και μετά εξελίσσεται με ταχείς ρυθμούς.

3.2. Οικογενειακά δίκτυα

Σχετικά με το πρώτο ερώτημα «κατά πόσο έχει αλλάξει η ελληνική οικογένεια», τίθεται ως επιμέρους ερώτημα εάν το παραδοσιακό σχήμα της αγροτικής εκτεταμένης οικογένειας έχει αντικατασταθεί από το σχήμα μιας πυρηνικής οικογένειας, απομονωμένης από τον ευρύτερο συγγενικό κύκλο.

Στη δεκαετία του '60, η ιατρική και η ψυχολογία προέβησαν σε σημαντικές ανακαλύψεις, όσον αφορά στη συνάρτηση ανάμεσα στο ψυχοκοινωνικό στρες, σε ψυχοσωματικά συμπτώματα και οικογενειακά δίκτυα. Μελέτες έδειξαν ότι δυσάρεστα κοινωνικά γεγονότα όπως οικονομικά προβλήματα, προβλήματα στο χώρο της εργασίας και, επίσης, οικογενειακά προβλήματα, όπως θάνατος ή σοβαρή ασθένεια μέλους της οικογένειας, ενδέχεται να αποτελέσουν στρεσογόνα γεγονότα. Σύμφωνα με τη θεωρία του «**Γενικού Προσαρμοστικού Συνδρόμου**», μια παρατεταμένη περίοδος υψηλού επιπέδου άγχους όπου σε σύντομη χρονική διάρκεια συσσωρεύονται αρκετά στρεσογόνα γεγονότα, μπορεί να προκαλέσει ψυχοσωματικά και ψυχολογικά προβλήματα.

Η διαπίστωση αυτή για τη σύνδεση στρες και ψυχοσωματικών αντιδράσεων ώθησε ερευνητές να εντοπίσουν παρεμβατικές μεθόδους μείωσης των επιπτώσεων του στρες. Έρευνες εστιάστηκαν σε σχέσεις με πρόσωπα του κοινωνικού περιγύρου και πόση ψυχολογική στήριξη προσφέρουν κατά την περίοδο έντονου ψυχοκοινωνικού στρες. Βρέθηκε ότι η **κοινωνική υποστήριξη**, δηλαδή, ο αριθμός, η συγγένεια και η ποιότητα της βοήθειας προσώπων, μπορούν να απαλύνουν τον ψυχολογικό πόνο του παθόντα και ενδεχομένως να μετριάσουν τις ψυχολογικές και ψυχοσωματικές επιπτώσεις του στρες. Ανακαλύφθηκε, παρεμπιπτόντως, ότι υπάρχουν πράγματι, δίκτυα συγγενών και φίλων, με τους οποίους τα μέλη της πυρηνικής οικογένειας διατηρούν στενές σχέσεις - όχι μόνον κάτω από συνθήκες ανάγκης - αλλά και σε καθημερινή βάση. Ένα σημαντικό πόρισμα από τις μελέτες αυτές ήταν ότι ο προσδιορισμός της μορφής

της οικογένειας ως εκτεταμένης ή πυρηνικής - με κύριο κριτήριο την κατοίκηση στο ίδιο σπίτι - ενδέχεται να είναι παραπλανητικός. Οι έρευνες που διεξήχθησαν σε πολλές χώρες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ο κάτοικος της μεγάλης αστικής πόλης στις μεγάλες βιομηχανικές κοινωνίες της βόρειας Ευρώπης και βόρειας Αμερικής ζει μέσα σε κάποιο πλέγμα ανθρώπων - οι περισσότεροι συγγενείς- επικοινωνεί τακτικά μαζί τους, τους επισκέπτεται, και τους παρέχει βοήθεια ή δέχεται την υποστήριξή τους σε ώρες ανάγκης.

Μια σειρά ερευνών μας στην Ελλάδα μελέτησε στοιχεία του οικογενειακού δικτύου, δηλαδή, τη γεωγραφική εγγύτητα ανάμεσα στους συγγενείς, τη συχνότητα επισκέψεων, και τη συχνότητα τηλεφωνημάτων.

3.2.1. Γεωγραφική εγγύτητα με συγγενείς

Μια ερώτηση στις έρευνες αυτές που αφορούσε στη γεωγραφική εγγύτητα των μελών της ευρύτερης οικογένειας, δηλαδή, στο πόσο κοντά κατοικούν τα μέλη της πυρηνικής οικογένειας με μέλη της ευρύτερης οικογένειας, παρείχε πληροφορίες για το βαθμό επαφής ανάμεσα στα μέλη της πυρηνικής και της εκτεταμένης δομής της σύγχρονης οικογένειας. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει συγκριτικά τις απαντήσεις των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής της πρωτεύουσας (Αθήνα, Πειραιάς και προάστια, N=522), των κατοίκων πόλεων με πληθυσμό άνω των 10000 κατοίκων (N=307) και των κατοίκων χωριών με πληθυσμό κάτω των 10000 κατοίκων (N=432). Παρατηρούμε ότι το ποσοστό των συγγενών που παρουσιάζουν υψηλό βαθμό στην εγγύτητα κατοικίας και στις τρεις αυτές χωροταξικές κατηγορίες είναι σχεδόν παρόμοιο. Ως υψηλός βαθμός εγγύτητας κατοικίας ορίστηκαν οι απαντήσεις από «στο ίδιο σπίτι» μέχρι «στην ίδια συνοικία». Στον Πίνακα 1, οι σχετικές συχνότητες που αφορούν σε υψηλό βαθμό εγγύτητας κατοικίας αντιστοιχούν στις απαντήσεις (α) έως (ε), ενώ σημειώνονται και τα αντίστοιχα σύνολα των σχετικών συχνοτήτων, κατά χωροταξική κατηγορία. Το ποσοστό των παππούδων που κατοικούν κοντά στην πυρηνική οικογένεια στην Αθήνα είναι 29,9%, ποσοστό χαμηλότερο, όπως αναμενόταν, από τα χωριά (39,3%) και τις υπόλοιπες πόλεις (39,7%). Ωστόσο, το σύνολο των επιμέρους ποσοστών των παππούδων που στη Αθήνα κατοικούν (α) στο ίδιο σπίτι (8,5%), (β) στην ίδια πολυκατοικία (10,1%) ή (γ) σε απέναντι πολυκατοικία ή σπίτι (1,6%), είναι 20,2%, ποσοστό δηλαδή όμοιο (21,0%) με τις αντίστοιχες κατηγορίες στα χωριά. Ωστόσο, φαίνεται ότι, στην Αθήνα, περίπου ένας στους τέσσερις παππούδες κατοικεί μαζί ή πολύ κοντά στην πυρηνική οικογένεια, το πιο υψηλό ποσοστό τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σύμφωνα με δημοσκόπηση του Eurobarometer. Βρέθηκε σε πρόσφατη μελέτη⁸ στην χωροταξική περιοχή του Πειραιά ότι παρατηρούνται πιο υψηλά ποσοστά παππούδων (27,9%) που κατοικούν στο ίδιο ή άλλο διαμέρισμα στην ίδια πολυκα-

⁸ Η Μαράτου-Αλιπράντη (1999)

	Παπούδες/Γιαγιάδες			Θείοι/Θείες			Ξαδέλφια		
	Αθήνα	Πόλεις	Χωριά	Αθήνα	Πόλεις	Χωριά	Αθήνα	Πόλεις	Χωριά
Ίδιο σπίτι (α)	8,5	9,3	10,1	1,5	0,5	0,6	1,4	0,8	1,1
Ίδια πολυ-κατοικία (β)	10,1	9,9	7,7	6,3	5,5	6,1	6,3	5,0	6,0
Απέναντι σπίτι/πολυ-κατοικία (γ)	1,6	6,0	3,2	1,0	4,1	2,6	1,4	4,5	1,4
Ίδια γειτονιά (δ)	3,6	9,9	13,0	2,7	5,5	9,9	3,8	7,0	9,2
Ίδια συνοικία (ε)	6,1	4,6	5,3	9,0	6,0	7,3	9,5	6,6	7,6
Ίδια πόλη (στ)	21,5	23,8	19,4	43,8	39,9	32,3	43,8	40,1	30,9
Μακριά (ζ)	48,6	36,4	41,3	35,8	38,5	41,3	33,9	36,0	43,9
Σύνολο [(α) έως (ε)]	29,9	39,7	39,3	20,5	21,6	25,5	22,4	23,9	25,3

Πίνακας 1. Σχετικές συχνότητες εγγύτητας κατοικίας με πρόσωπα της εκτεταμένης οικογένειας, κατά τόπο κατοικίας (Παπαδήμου, 1999)

τοικία στον Πειραιά και, επίσης, ότι 38% των παπούδων κατοικούν στη γειτονιά ή κάπου στον Πειραιά.

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να συγκριθούν τα ευρήματα αυτά με πρόσφατη έρευνα⁹. Ρωτήθηκαν 204 συμμετέχοντες ηλικίας 25 έως 65 ετών (25-39 ετών: 33,3%, 40-64 ετών: 52,5%, 65 και άνω ετών: 14,2%) το πόσο κοντά μένουν με μέλη της οικογένειας και με γονείς/πεθερικά «που δεν είναι μέλη του νοικοκυριού» δηλαδή δεν συγκατοικούν κάτω από την ίδια στέγη. Η γειτνίαση του νοικοκυριού των ερωτηθέντων με το νοικοκυριό των γονέων τους ή των πεθερών, το 9,8% δήλωσε ότι οι γονείς κατοικούν στο ίδιο κτήριο, το 12,3% στο ίδιο τετράγωνο, το 19,7% στην ίδια γειτονιά/χωριό, το 17,2% σε μια απόσταση μικρότερη των 30 χιλιομέτρων, και 3,3% σε μια απόσταση μέχρι μιας ώρας. Το υπόλοιπο 37,9% των συμμετεχόντων δήλωσε ότι οι γονείς του μένουν σε άλλη πόλη ή άλλη χώρα.

Από τους ερωτηθέντες που απάντησαν στις ερωτήσεις για την γειτνίαση με

⁹ Hantrais, 2003· Μουσούρου & Στρατηγάκη, 2003

τα πεθερικά, 12,5% ζουν στο ίδιο κτήριο, 4,8% στο ίδιο τετράγωνο, 16,3% στην ίδια γειτονιά/χωριό, 14,4% σε μια απόσταση μικρότερη των 30 χιλιομέτρων και 7,7% σε απόσταση μέχρι μιας ώρας. Ένα μεγαλύτερο ποσοστό (44,2%) μένει μακριά σε άλλη πόλη ή χωριό ή σε άλλη χώρα.

Ένα συμπέρασμα λοιπόν, από τις έρευνες αυτές είναι ότι ένα σημαντικό ποσοστό των οικογενειών στη Αθήνα κατοικούν σε παρακείμενους χώρους ή σπίτια, όπως συμβαίνει και στο παραδοσιακό χωριό. Στην Αθήνα, οικογένειες που φαινομενικά παρουσιάζονται ως πυρηνικές (διότι κατοικούν στο διαμέρισμα μόνον ο πατέρας, η μητέρα και τα ανήλικα παιδιά) έχουν σε διπλανό διαμέρισμα ή σε διπλανό σπίτι ή στην ίδια γειτονιά στενούς συγγενείς, δηλαδή παππούδες, θείους, ξαδέλφια, πεθερικά, κ.ά., ένδειξη ότι και χωροταξικά η ελληνική οικογένεια διατηρεί πολλά από τα παραδοσιακά της στοιχεία.

3.2.2. Συναντήσεις ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας

Ένα άλλο ζήτημα αφορά στη συχνότητα των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στα μέλη της ευρύτερης οικογένειας. Ο Πίνακας 2 απεικονίζει τη συχνότητα

	Παππούδες/Γιαγιάδες			Θείοι/Θείες			Ξαδέλφια		
	Αθήνα	Πόλεις	Χωριά	Αθήνα	Πόλεις	Χωριά	Αθήνα	Πόλεις	Χωριά
Καθημερινά (α)	16,5	25,2	25,8	3,1	5,1	9,2	3,8	6,0	10,2
Μία, δύο φορές την εβδομάδα (β)	16,5	18,4	21,2	14,1	20,0	18,1	17,0	22,0	21,1
Κάθε 15 μέρες (γ)	7,4	16,3	6,8	12,9	13,2	12,3	15,0	11,2	11,7
Μία φορά το μήνα (δ)	15,3	20,4	14,0	20,0	20,0	17,8	20,3	22,0	16,9
Κάθε έξι μήνες (ε)	19,4	9,5	8,5	16,4	9,4	8,6	13,7	9,2	9,1
Σε μεγάλες εορτές /ονομαστικές γιορτές (στ)	6,2	6,1	8,1	16,9	14,9	17,2	15,2	12,8	18,0
Σπάνια (ζ)	18,6	4,1	15,7	16,7	17,4	16,9	15,0	16,8	13,0
Σύνολο [(α) έως (γ)]	40,4	59,9	53,8	30,1	23,3	38,3	35,8	39,2	43,0

Πίνακας 2. Σχετικές συχνότητες συναντήσεων με πρόσωπα της εκτεταμένης οικογένειας, κατά τόπο κατοικίας (Παπαδήμου, 1999)

των επισκέψεων σε συγγενικά πρόσωπα. Ως «συχνές συναντήσεις» ορίστηκαν οι απαντήσεις που δήλωναν ότι οι συμμετέχοντες συναντούσαν τον αντίστοιχο συγγενή κάθε μέρα, μία, δύο φορές την εβδομάδα, ή κάθε 15 μέρες. Τα ποσοστά των «συχνών επισκέψεων» σε παππούδες στην Αθήνα (40,4%) είναι λιγότερα από ό,τι στις πόλεις (59,9%) και στα χωριά (53,8%). Ωστόσο, το ποσοστό αυτό για την Αθήνα δείχνει αρκετά υψηλή συχνότητα επισκέψεων στην Αθήνα εάν, μάλιστα, λάβουμε υπ' όψιν τις μεγάλες αποστάσεις, το κυκλοφοριακό πρόβλημα, κ.ά. Ενδιαφέρον εύρημα είναι ότι το ποσοστό των επισκέψεων σε θείους στην Αθήνα είναι πιο υψηλό (30,1%) από ό,τι είναι στις υπόλοιπες πόλεις (23,3%). Φαίνεται, λοιπόν, ότι τα μέλη της πυρηνικής οικογένειας στην Αθήνα, επισκέπτονται και αλληλεπιδρούν συχνά με τους συγγενείς στην Αθήνα και, ότι η πυρηνική οικογένεια δεν είναι καθόλου απομονωμένη από αυτούς, όπως προέβλεπε η αντίστοιχη θεωρία του Parsons.

3.2.3. Τηλεφωνική επικοινωνία ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας

Μια άλλη ένδειξη της συχνότητας επικοινωνίας με συγγενείς σε απόσταση είναι η συχνότητα τηλεφωνικής επικοινωνίας (Βλ. Πίνακα 3). Τα ποσοστά των

	Παππούδες/Γιαγιάδες			Θείοι/Θείες			Ξαδέλφια		
	Αθήνα	Πόλεις	Χωριά	Αθήνα	Πόλεις	Χωριά	Αθήνα	Πόλεις	Χωριά
Καθημερινά (α)	11,8	20,8	12,0	3,1	5,9	1,8	2,7	6,6	3,1
Μία, δύο φορές την εβδομάδα (β)	19,4	16,2	21,5	15,1	13,6	12,5	21,1	17,6	17,8
Κάθε 15 μέρες (γ)	16,6	20,8	14,0	20,1	14,0	15,2	18,4	14,3	14,2
Μία φορά το μήνα (δ)	17,5	19,2	14,5	17,0	20,4	17,3	18,2	19,3	16,4
Κάθε έξι μήνες (ε)	6,2	3,1	3,5	8,7	6,3	5,7	7,6	6,1	5,6
Σε μεγάλες εορτές /ονομαστικές γιορτές (στ)	9,0	5,0	4,5	17,3	14,0	20,3	14,4	13,9	21,2
Σπάνια (ζ)	19,4	15,0	30,0	18,7	25,8	27,2	17,5	22,1	21,7
Σύνολο [(α) έως (γ)]	47,8	57,8	47,5	38,3	33,5	29,5	42,2	38,5	35,1

Πίνακας 3. Σχετικές συχνότητες τηλεφωνικής επικοινωνίας με πρόσωπα της εκτεταμένης οικογένειας, κατά τόπο κατοικίας (Παπαδήμου, 1999)

συχνών τηλεφωνημάτων με παππούδες στην Αθήνα ήταν λιγότερα 47,8% απ'ό,τι στις μικρές πόλεις (57,8%) αλλά όμοια με τα χωριά (47,5%). Η συχνότητα τηλεφωνημάτων, ωστόσο, με θείους βρέθηκε να είναι πιο ψηλή στην Αθήνα (38,3%) από ό,τι σε μικρές πόλεις (33,5%) και τα χωριά.

Αντίστοιχες συχνότητες βρέθηκαν με εξαδέλφους -ες: Αθήνα (42,2%), μικρές πόλεις (38,5%), χωριά (35,1%). Ενδέχεται να υπάρχουν πολλές ερμηνείες για τις διαφορές ανάμεσα στις επισκέψεις σε συγγενείς και τηλεφωνικές επαφές. Ωστόσο, η γενική εικόνα για την τηλεφωνική επικοινωνία των μελών της πυρηνικής οικογένειας με συγγενείς στην Αθήνα είναι μια εικόνα διατήρησης συχνής επαφής και όχι εικόνα απομόνωσης. Άλλωστε, πολλές έρευνες που διεξήχθησαν στις μεγάλες βιομηχανικές κοινωνίες της βόρειας Ευρώπης και βόρειας Αμερικής κατέληξαν στο ίδιο συμπέρασμα, ότι οι περισσότεροι κάτοικοι της μεγάλης πόλης δεν είναι απομονωμένοι, αλλά ζουν μέσα σε κάποιο δίκτυο ανθρώπων, επικοινωνούν τακτικά μαζί τους, τους επισκέπτονται, και τους παρέχουν βοήθεια ή δέχονται την υποστήριξή τους σε ώρες ανάγκης.

3.2.4. Εγγύτητα, αλληλεπίδραση και επικοινωνία με συγγενείς

Ένα ενδεχόμενο συμπέρασμα, λοιπόν, από τις έρευνες είναι ότι έχει διατηρηθεί στην Αθήνα, με κάποια μορφή, ο παραδοσιακός τρόπος διαμονής της εκτεταμένης οικογένειας στο χωριό, με το να κατοικούν οι στενοί συγγενείς σε παρακείμενα διαμερίσματα και κατοικίες ή στην ίδια συνοικία και να επικοινωνούν τηλεφωνικά και να επισκέπτονται ο ένας τον άλλο συχνά. Το συμπέρασμα αυτό υποστηρίζεται, επίσης, από το γνωστό σε όλους φαινόμενο της μαζικής οικογενειακής μετάβασης στο χωριό, στις μεγάλες εορτές και το καλοκαίρι. Έχουμε δηλαδή, όσον αφορά στη δομή και σε κάποιες διαστάσεις της λειτουργίας της ελληνικής οικογένειας, μια μεταφορά του σχήματος της εκτεταμένης αγροτικής οικογένειας από το χωριό στο Αθηναϊκό διαμέρισμα, τουλάχιστον στο επίπεδο των στενών σχέσεων ανάμεσα στους συγγενείς. Μπορούμε, επομένως, να μιλήσουμε για ένα σχήμα **εκτεταμένης αστικής οικογένειας** στην Αθήνα.

Αναφέρθηκε στην αρχή του κεφαλαίου η θεωρία του Πάρσονς η οποία προβλέπει ότι με τη μεταβολή της εκτεταμένης οικογένειας στον αγροτικό χώρο στην πυρηνική στον αστικό χώρο, η νεοτοπική οικογένεια είναι απομονωμένη γεωγραφικά αλλά και ψυχολογικά από την εκτεταμένη οικογένεια. Μια κριτική στην υπόθεση του Πάρσονς βασίζεται στην εννοιολογική σύγχυση ανάμεσα στο νοικοκυριό -το σπίτι ή το χώρο κατοικίας- και την έννοια της οικογένειας, η οποία αναπαράγεται σε δημογραφικές μελέτες και προκαλεί σύγχυση στην κατανόηση των εννοιών της πυρηνικής και της εκτεταμένης οικογένειας. Νεοτοπική κατοίκηση ενδέχεται να σημαίνει κατοικία σε άλλη κοινότητα ή σε νέο διπλανό διαμέρισμα. Ωστόσο, οι ρόλοι της πυρηνικής νεοτοπικής οικογένειας,

δηλαδή, η ανατροφή των παιδιών, η οικονομική συνεργασία, οι αλληλεπιδράσεις, οι αλληλεξαρτήσεις και άλλες ψυχολογικές σχέσεις ανάμεσα στην πυρηνική οικογένεια και τους παππούδες και άλλους συγγενείς μπορεί να είναι στενότερες, όπως συμβαίνουν στην ελληνική οικογένεια. Γεωγραφική απόσταση δεν σημαίνει αναγκαστικά ψυχολογική απόσταση, τόσο στη χώρα μας, όπως φαίνεται από τα πορίσματα των ερευνών μας, όσο και σε πολλές άλλες χώρες.

Οι δημογραφικές μελέτες περιορίζονται στο να μετρούν τον αριθμό ατόμων και τη συγγενεία τους στο νοικοκυριό και στο να κατηγοριοποιούν τους τύπους της οικογένειας ως π.χ., πυρηνική (δύο γενεές) ή εκτεταμένη (τρεις γενεές), χωρίς, ωστόσο, να περιλαμβάνουν πληροφορίες για τις σχέσεις ανάμεσα στους συγγενείς. Για παράδειγμα, σε πρόσφατη δημογραφική μελέτη του Eurostat-European Community Household Panel, ο μέσος όρος των ποσοστών των νοικοκυριών με δύο γενεές στις 15 χώρες της ΕΕ βρέθηκε να είναι 36%. Το χαμηλότερο ποσοστό ήταν της Αυστρίας με 30% και της Γερμανίας 33%, αλλά της Ελλάδας ήταν 35%. Θα μπορούσε να καταλήξει κανείς στο συμπέρασμα ότι η ελληνική οικογένεια έχει αλλάξει τόσο πολύ ώστε υπάρχουν αναλογικά περισσότερες πυρηνικές οικογένειες στην Ελλάδα από ό,τι στη Γερμανία και την Αυστρία; Ωστόσο, η ίδια δημοσκόπηση διαπίστωσε ότι ο αριθμός των νοικοκυριών με τρεις γενεές στην Ελλάδα είναι, αναλογικά, ο υψηλότερος στην ΕΕ, δηλαδή, 20%. Πώς είναι, επομένως, δυνατό να συνυπάρχουν οι δύο αυτές στατιστικές πληροφορίες -ο αριθμός των πυρηνικών οικογενειών στην Ελλάδα να συμβαδίζει με τον μέσο όρο της ΕΕ αλλά αντίθετα, να έχει συγχρόνως τον μεγαλύτερο αριθμό εκτεταμένων οικογενειών;

Η ερμηνεία της αντίφασης αυτής βρίσκεται στην ανάλυση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των συγγενών της οικογένειας, δηλαδή, σε ψυχολογικές παραμέτρους και, επίσης, στην εγγύτητα κατοικίας των μελών της πυρηνικής οικογένειας με τους συγγενείς. Ωστόσο, ένα συμπέρασμα το οποίο εξάγεται από τις αντιφατικές αυτές στατιστικές πληροφορίες είναι ότι δεν επαρκούν οι δημογραφικές καταμετρήσεις των ενοίκων ενός σπιτιού για να οριστεί ότι μια οικογένεια είναι πυρηνική, ως αυτόνομη και ανεξάρτητη οικογενειακή μονάδα, σύμφωνα με την έννοια του Πάρσονς. Η αύξηση των πυρηνικών οικογενειών στον τόπο μας, κυρίως στις αστικές περιοχές οφείλεται από τη μια μεριά στην αύξηση της οικονομικής ευρωστίας τα τελευταία χρόνια και από την άλλη μεριά, σε οικογενειακές αξίες, όπως το χρέος που νιώθουν οι γονείς να αγοράσουν σπίτι για τα παντρεμένα παιδιά τους, η οποία αποτελεί μια νέα μορφή της προίκας. Το συμπέρασμα, λοιπόν, ότι η αύξηση των νοικοκυριών στη χώρα μας σημαίνει μετασχηματισμό από την εκτεταμένη στην πυρηνική οικογένεια, απορρέει από τη μεθοδολογική σύγχυση ανάμεσα στις έννοιες της οικογένειας και του νοικοκυριού. Πρέπει να σημειωθεί ότι η χρήση της έννοιας «πυρηνική» οικογένεια στο κεφάλαιο αυτό έχει μόνον την έννοια της οικογένειας δύο γενεών σε χωριστό νοικοκυριό και όχι της έννοιας της ανεξάρτητης και

αυτόνομης πυρηνικής οικογένειας όπως χρησιμοποιείται στη θεωρία του Πάρσονς και άλλων συγγραφέων.

Στο ερώτημα, επομένως, πόσο έχει αλλάξει η ελληνική οικογένεια, η απάντηση είναι ότι σαφώς έχει αλλάξει και παρουσιάζει το σχήμα της «εκτεταμένης αστικής οικογένειας». Υπάρχουν περισσότερες οικογένειες με χωριστά νοικοκυριά. Οι ρόλοι της γυναίκας έχουν αλλάξει. Η μητέρα εργάζεται. Το ποσοστό των φοιτητριών στα πανεπιστήμια είναι μεγαλύτερο από το αντίστοιχο των φοιτητών. Η δύναμη της γυναίκας στην οικογένεια έχει αυξηθεί, αποτέλεσμα της οικονομικής της προσφοράς στην οικογένεια, της αλλαγής των νόμων όσον αφορά στο οικογενειακό δίκαιο και άλλων αλλαγών. Η Σαφίλιος-Rothschild βρήκε πριν 30 χρόνια ότι στην αθηναϊκή οικογένεια με επαγγελματίες μητέρες, η κοινωνική δύναμη του πατέρα ήταν μειωμένη σε σχέση με της μητέρας. Όπως, έδειξαν οι έρευνές μας, οικογενειακές αξίες σχετικές με τον αυταρχικό ρόλο του πατέρα και τη παθητική υποταγή της μητέρας απορρίπτονται τόσο από τους νέους όσο και από τους μεγαλύτερους σε ηλικία. Σε έρευνα όπου συμμετείχαν 11 κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στα πλαίσια του πέμπτου ερευνητικού προγράμματος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, διαπιστώνεται ότι στην Ελλάδα, καθώς και σε άλλες χώρες όπως η Γερμανία, Ιταλία, Ιρλανδία και Πολωνία, εκφράζονται ανησυχίες θρησκευτικού και ηθικού τύπου για κινδύνους που απειλούν το θεσμό της οικογένειας. Ωστόσο, στην ίδια έρευνα διαπιστώνεται ότι η Ελλάδα, μαζί με άλλες μεσογειακές χώρες όπως η Ιταλία και η Ισπανία, παρουσιάζουν μονοψήφιες σχετικές συχνότητες στην ελεύθερη-εκτός γάμου διαβίωση των ζευγαριών και στις εκτός γάμου γεννήσεις.

Η σημασία του θεσμού της οικογένειας για τους Έλληνες βρίσκεται, επομένως, σε υψηλό επίπεδο. Σε έρευνα της Τεπέρογλου για τον θεσμό της οικογένειας, 58% των νέων τον θεωρούν «ιερό», 6,4% θεωρούν ότι συμβάλλει στην ολοκλήρωση του ανθρώπου και, ίσως το πιο εντυπωσιακό, μόνο 4,6% θεωρούν ότι ο θεσμός της οικογένειας περνάει κρίση. Στην έρευνα "European Value Survey 1999-2000" σχετικά με τις Ευρωπαϊκές αξίες, 1142 Έλληνες και Ελληνίδες ηλικίας 18 έως 83 ετών απάντησαν, μεταξύ άλλων, σε θέματα οικογενειακών σχέσεων, θεσμών και αξιών, όπως η «σημαντικότητα της οικογένειας στη ζωή», «η αξία του θεσμού του γάμου» καθώς και σε θέματα διαζυγίου, άγαμων μητέρων και σημαντικών παραμέτρων ποιότητας στο γάμο και την οικογένεια. Το 98% των ερωτηθέντων θεώρησε ότι η οικογένεια είναι «αρκετά σημαντική» (15,4%) έως «πολύ σημαντική» (82,6%), ενώ το 84,3% θεώρησε ότι «ο θεσμός του γάμου δεν είναι ξεπερασμένος». Επίσης, το 84,5% τάχθηκε υπέρ της «σταθερότητας στην ερωτική-συντροφική του σχέση για να είναι ευτυχής». Οι 1142 συμμετέχοντες επίσης υποστήριξαν ότι είναι σημαντικό στο γάμο να υπάρχει αμοιβαίος σεβασμός και εκτίμηση (94,1%), κατανόηση και συγκαταβατικότητα (89,6%) και ερωτική πίστη (86,6%). Αξίζει τέλος να σημειωθεί, ότι οι συμμετέ-

χοντες στην ίδια έρευνα δήλωσαν κατά 86,4% ότι είναι «μάλλον σημαντικό» ή και «πολύ σημαντικό» για ένα γάμο να μη ζει κανείς στην ίδια στέγη με τα πεθερικά. Σε πρόσφατη, επίσης, δημοσκόπηση της ΕΕ, δωδεκάχρονοι έλληνες απάντησαν θετικά στην ερώτηση, «Πρέπει στον μέλλον οι εργαζόμενοι να φροντίζουν περισσότερο για τους γονείς τους;» σε ποσοστό 80%, που είναι το υψηλότερο ποσοστό στην Ευρώπη.

Επομένως, σημαντικές οικογενειακές αξίες, όπως είναι οι σχέσεις στην οικογένεια και οι υποχρεώσεις των παιδιών προς την οικογένεια και τους συγγενείς, εξακολουθούν να έχουν ισχύ ακόμη και στη νεότερη γενιά. Οι πυρηνικές οικογένειες κατοικούν κοντά στα άλλα μέλη της οικογένειας, επισκέπτονται συχνά τους συγγενείς και έχουν συχνή τηλεφωνική επαφή μαζί τους, στην Αθήνα και στην επαρχία, διατηρώντας έτσι στενές σχέσεις και ισχυρούς δεσμούς που μοιάζουν με αυτούς της εκτεταμένης οικογένειας.